

Μέρος 1

Το πλαίσιο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1	Οδηγός του βιβλίου	16
2	Γιατί και πώς διεξάγεται η ποιοτική έρευνα	25
3	Ποιοτική και ποσοτική έρευνα	40
4	Προσεγγίσεις στην ποιοτική έρευνα	55
5	Η δεοντολογία της ποιοτικής έρευνας	64

Το 1ο Μέρος έχει σχεδιαστεί για να παρέχει ένα πλαίσιο άσκησης της ποιοτικής έρευνας και για να σας βοηθήσει να κατανοήσετε τα επόμενα μέρη αυτού του βιβλίου. Το Κεφάλαιο 1 χρησιμεύει ως ένας οδηγός που παρουσιάζει τα κυριότερα μέρη του βιβλίου. Περιγράφει επίσης τους λόγους για τους οποίους η **ποιοτική έρευνα (qualitative research)** έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού και στην αρχή του 21ου αιώνα.

Το 1ο Μέρος ξεκινά με μια επισκόπηση των υποβάθρων της ποιοτικής έρευνας. Έπειτα σας εισάγει γενικά στα βασικά γνωρίσματα της ποιοτικής έρευνας (Κεφάλαιο 2). Το Κεφάλαιο 3 περιγράφει τη σχέση ανάμεσα στην ποιοτική και την ποσοτική έρευνα, καθώς και τις δυνατότητες και τις παγίδες που ενέχει ο συνδυασμός των δύο προσεγγίσεων. Το Κεφάλαιο 4 ορίζει τις προσεγγίσεις που συνθέτουν το πεδίο της ποιοτικής έρευνας (και που θα παρουσιαστούν με περισσότερη λεπτομέρεια στη συνέχεια του βιβλίου). Το Κεφάλαιο 5 περιγράφει τα ζητήματα δεοντολογίας που σχετίζονται με την ποιοτική έρευνα. Αυτά τα κεφάλαια μαζί προσφέρουν ένα υπόβαθρο το οποίο θα σας βοηθήσει να χρησιμοποιήσετε τις μεθόδους της ποιοτικής έρευνας που περιγράφονται και συζητιούνται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στη συνέχεια του βιβλίου.

1

Οδηγός του βιβλίου

ΠΕΡΙΧΟΜΕΝΑ

Η προσέγγιση του βιβλίου	16
Η δομή του βιβλίου	17
Ιδιαίτερα γνωρίσματα του βιβλίου	21
Πώς θα χρησιμοποιήσετε αυτό το βιβλίο	24

ΣΤΟΧΟΙ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Το κεφάλαιο αυτό έχει σχεδιαστεί για να σας βοηθήσει:

- να αντιληφθείτε την οργάνωση αυτού του βιβλίου·
- να εντοπίσετε τις συζητήσεις των διάφορων πλευρών της ποιοτικής έρευνας·
- να προσδιορίσετε ποια κεφάλαια θα χρησιμοποιήσετε για τους διάφορους σκοπούς.

Η προσέγγιση του βιβλίου

Το ανά χείρας βιβλίο ξεκινά από την παραδοχή ότι η ποιοτική έρευνα ασχολείται, πάνω απ' όλα, με το κείμενο. Οι μέθοδοι συλλογής πληροφοριών –συνεντεύξεις ή παρατηρήσεις– παράγουν δεδομένα, τα οποία μετασχηματίζονται σε κείμενα μέσω καταγραφής και **μεταγραφής (transcription)**. Οι ερμηνευτικές μέθοδοι ξεκινούν από αυτά τα κείμενα. Μια πρώτη οδός τις οδηγεί στα κείμενα που αποτελούν το κέντρο της έρευνας, ενώ μια άλλη τις οδηγεί πέρα από αυτά. Πολύ συνοπτικά, μπορούμε να αναπαραστήσουμε τη διαδικασία της ποιοτικής έρευνας ως έναν δρόμο από *τη θεωρία στο κείμενο* και ως έναν άλλον δρόμο από *το κείμενο πίσω στη θεωρία*. Οι δύο δρόμοι διασταυρώνονται στη συλλογή λεκτικών ή **οπτικών δεδομένων (visual data)** και στην ερμηνεία των δεδομένων αυτών σε έναν ειδικό **ερευνητικό σχεδιασμό (research design)**.

Το βιβλίο αυτό έχει γραφτεί για δύο ομάδες αναγνωστών: για αρχάριους, νέους στην ποιοτική έρευνα ή στην έρευνα εν γένει, αλλά και για έμπειρους ερευνητές. Για αρχάριους, κυρίως φοιτητές και απόφοιτους πανεπιστημίου, το βιβλίο έχει εμπνευστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτελέσει μια βασική εισαγωγή στις αρχές και πρακτικές της ποιοτικής έρευνας, στο θεωρητικό και επιστημολογικό υπόβαθρο και στις σημαντικότερες μεθόδους. Από την άλλη, έμπειροι ερευνητές που εργάζονται στο πεδίο μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτό το βιβλίο ως ένα είδος εργαλειοθήκης κατά την αντιμετώ-

πιση των πρακτικών ζητημάτων και προβλημάτων που προκύπτουν στην καθημερινή ενασχόλησή τους με την ποιοτική έρευνα.

Η ποιοτική έρευνα έχει καθιερωθεί σε πολλές κοινωνικές επιστήμες, στην ψυχολογία, στην εκπαίδευση, στη νοσηλευτική κ.ο.κ. Είτε ως αρχάριος στο πεδίο είτε ως έμπειρος ερευνητής, μπορείτε να χρησιμοποιήσετε μια μεγάλη ποικιλία ειδικών μεθόδων στην ποιοτική έρευνα. Καθεμία ξεκινά από διαφορετικές προτάσεις και επιδιώκει διαφορετικούς στόχους, ενώ βασίζεται σε μια ειδική αντίληψη του αντικειμένου της. Ωστόσο, οι ποιοτικές μέθοδοι δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι διενεργούνται ανεξάρτητα από την ερευνητική διαδικασία και το ζήτημα που μελετάται. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι εμπεριέχονται στην ερευνητική διαδικασία και συνεπώς κατανοούνται και περιγράφονται καλύτερα με τη χρήση μιας οπτικής που είναι προσανατολισμένη στο περιεχόμενο της ερευνητικής διαδικασίας. Επομένως, το κεντρικό μέλημα του βιβλίου είναι να παρουσιάσει τα διάφορα βήματα στη διαδικασία της ποιοτικής έρευνας. Οι σημαντικότερες μέθοδοι για τη συλλογή και ερμηνεία των δεδομένων, καθώς και για την αξιολόγηση και παρουσίαση των αποτελεσμάτων, παρουσιάζονται στο πλαίσιο που είναι προσανατολισμένο στην ερμηνευτική συνάφεια που αποκαλύπτει η συγκεκριμένη διαδικασία. Αυτή η παρουσίαση θα πρέπει να σας δώσει μια επισκόπηση του πεδίου της ποιοτικής έρευνας, των συγκεκριμένων μεθοδολογικών εναλλακτικών, των αξιώσεων, των εφαρμογών και των ορίων τους. Έχει σχεδιαστεί για να σας βοηθήσει να επιλέξετε τη μέθοδο που είναι η πιο κατάλληλη για το κεντρικό ερευνητικό σας ερώτημα και τα ερευνητικά ζητήματα που σας απασχολούν.

Η δομή του βιβλίου

Το βιβλίο διαθέτει επτά μέρη που έχουν στόχο να ξεδιπλώσουν τα μείζονα στάδια στη διαδικασία της ποιοτικής έρευνας. Καθένα από τα κεντρικά μέρη, δηλαδή τα Μέρη 3-6, ξεκινά με ένα κεφάλαιο επισκόπησης (π.χ. με μια εισαγωγή στον ερευνητικό σχεδιασμό) και στη συνέχεια αναπτύσσει τα κύρια ζητήματα που σχετίζονται με αυτό τον τομέα [π.χ. τα ερευνητικά ερωτήματα ή τη διαδικασία επιλογής δείγματος (δειγματοληψία)].

Το 1ο Μέρος εκθέτει και συζητά το *πλαίσιο* άσκησης της ποιοτικής έρευνας στα Κεφάλαια 2-5:

- Το *Κεφάλαιο 2* εξετάζει τα θεμελιώδη ζητήματα της ποιοτικής έρευνας. Για τον σκοπό αυτό, περιγράφεται η σημερινή σημασία της ποιοτικής έρευνας σύμφωνα με τις πρόσφατες τάσεις στην κοινωνία και στις κοινωνικές επιστήμες. Παρουσιάζονται μερικά βασικά χαρακτηριστικά που διακρίνουν την ποιοτική έρευνα από τις ποσοτικές προσεγγίσεις. Δίνεται μια σύντομη επισκόπηση της ιστορίας της ποιοτικής έρευνας στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ευρώπη, η οποία θα επιτρέψει τη θεώρηση της ποιοτικής έρευνας και των ποιοτικών μεθόδων στο γενικό τους πλαίσιο.
- Το *Κεφάλαιο 3* αναπτύσσει τη σχέση ανάμεσα στην ποιοτική και την ποσοτική έρευνα. Εδώ λαμβάνονται υπόψη πολλά σημεία αναφοράς για να εξηγήσουμε τις πιθανές

συνδέσεις της ποιοτικής και της **ποσοτικής έρευνας (quantitative research)**. Στο τέλος θα βρείτε μερικές ερωτήσεις-οδηγούς για την αξιολόγηση της καταλληλότητας της ποιοτικής και της ποσοτικής έρευνας. Αυτό το κεφάλαιο σας επιτρέπει να αναγνωρίσετε διάφορες προσεγγίσεις και στη συνέχεια να αποφασίσετε ποια είναι η καλύτερη ή η πιο ενδεδειγμένη για την έρευνά σας.

- Το *Κεφάλαιο 4* παρέχει, εν είδει προσανατολισμού, μια επισκόπηση του πεδίου της ποιοτικής έρευνας. Περιγράφει τις σχολές της ποιοτικής έρευνας και συζητά τις πρόσφατες και μελλοντικές τάσεις σε διαφορετικά πλαίσια.
- Το *Κεφάλαιο 5* εστιάζει σε ένα διαφορετικό πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας – στην ερευνητική δεοντολογία. Η δεοντολογία της ποιοτικής έρευνας αξίζει ιδιαίτερη προσοχή, εφόσον θα έρθετε πολύ πιο κοντά σε ζητήματα ιδιωτικότητας και στην καθημερινή ζωή των συμμετεχόντων. Η σκέψη και η ευαισθητοποίηση γύρω από την ιδιωτικότητα είναι βασικά στοιχεία για την έναρξη μιας ποιοτικής μελέτης. Συγχρόνως, οι γενικές συζητήσεις για την ερευνητική δεοντολογία συχνά παραλείπουν τις ιδιαίτερες ανάγκες και τα προβλήματα της ποιοτικής έρευνας. Αφού μελετήσετε αυτό το κεφάλαιο, θα γνωρίζετε τη σημασία του κώδικα δεοντολογίας για την έναρξη της έρευνάς σας, καθώς και την ανάγκη σύστασης επιτροπών δεοντολογίας. Το κατά πόσο η έρευνα είναι δεοντολογική ή όχι εξαρτάται βέβαια εξίσου από πρακτικές αποφάσεις στο πεδίο.

Υστερα από την έκθεση του πλαισίου της ποιοτικής έρευνας, εστιάζουμε στη διαδικασία μιας ποιοτικής μελέτης. Το 2ο Μέρος πραγματεύεται τη *θεωρία στην ποιοτική έρευνα*:

- Το *Κεφάλαιο 6* σας εισάγει στη χρήση της βιβλιογραφίας –θεωρητικής, μεθοδολογικής και εμπειρικής– σε μια μελέτη ποιοτικού περιεχομένου. Περιγράφει τη χρήση και εύρεση τέτοιων **πόρων (resources)** κατά την άσκηση και συγγραφή της μελέτης σας.
- Το *Κεφάλαιο 7* εξετάζει πρώτα δύο θεωρητικές αντιπαραθέσεις που σήμερα είναι πολύ ισχυρές στην ποιοτική έρευνα: (1) την αντιπαραθεση που αφορά τον θετικισμό και τον κονστρουκτιβισμό, η οποία διαμορφώνει ένα μεγάλο τμήμα της ποιοτικής έρευνας ως προς τον τρόπο κατανόησης των ζητημάτων της έρευνας, τον τρόπο σύλληψης της ερευνητικής διαδικασίας και τον τρόπο χρήσης των ποιοτικών μεθόδων· (2) την αντιπαραθεση που αφορά τον φεμινισμό και τις μελέτες φύλου. Στη συνέχεια παρουσιάζονται διάφορες θεωρητικές θέσεις που αποτελούν τη βάση της ποιοτικής έρευνας. Η **θεωρία της συμβολικής διάδρασης (symbolic interactionism)**, η **εθνομεθοδολογία (ethnomethodology)** και οι στρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις παρουσιάζονται ως παραδειγματικές εξαιτίας των βασικών παραδοχών και των πρόσφατων εξελίξεών τους. Με αυτές τις συζητήσεις ολοκληρώνεται ο κατάλογος των βασικών χαρακτηριστικών της ποιοτικής έρευνας που δίνεται στο Κεφάλαιο 2.
- Το *Κεφάλαιο 8* συνεχίζει τις συζητήσεις που αναφέρθηκαν στο Κεφάλαιο 7, ενώ διαγράφει επίσης το επιστημολογικό υπόβαθρο της κονστρουκτιβιστικής ποιοτικής έρευνας που χρησιμοποιεί το κείμενο ως εμπειρικό υλικό.

Στο 3ο Μέρος, που αφορά τον *ερευνητικό σχεδιασμό*, προσεγγίζουμε τα πιο πρακτικά ζητήματα του τρόπου σχεδιασμού της ποιοτικής έρευνας:

- Το *Κεφάλαιο 9* προσφέρει μια επισκόπηση των πρακτικών ζητημάτων που αφορούν τον τρόπο σχεδιασμού της ποιοτικής έρευνας. Καλύπτει επίσης τα βασικά σχέδια στην ποιοτική έρευνα και πραγματεύεται τις πιθανότητες άσκησης ποιοτικής έρευνας στο Διαδίκτυο.
- Το *Κεφάλαιο 10* περιγράφει τη διαδικασία της ποιοτικής έρευνας και δείχνει ότι τα μεμονωμένα βήματα συνδέονται πολύ πιο στενά μεταξύ τους απ' ό,τι στην ξεκάθαρα διαχωρισμένη, βήμα προς βήμα, διαδικασία της ποσοτικής έρευνας.
- Το *Κεφάλαιο 11* πραγματεύεται τη σημασία ενός προσεκτικά καθορισμένου ερευνητικού ερωτήματος στη διεξαγωγή της έρευνας, καθώς και το πώς φτάνουμε σε ένα τέτοιο ερευνητικό ερώτημα.
- Το *Κεφάλαιο 12* αφορά την πρόσβαση σε ένα πεδίο και τον τρόπο επικοινωνίας με τους συμμετέχοντες της μελέτης σας.
- Το *Κεφάλαιο 13* καλύπτει το θέμα της επιλογής δείγματος – τον τρόπο επιλογής των συμμετεχόντων σας ή των ομάδων από συμμετέχοντες, των καταστάσεων κ.ο.κ.
- Το *Κεφάλαιο 14* πραγματεύεται την τριγωνοποίηση ως ζήτημα ενός πιο σύνθετου σχεδιασμού της ποιοτικής έρευνας. Η τριγωνοποίηση σημαίνει τον συνδυασμό διάφορων μεθοδολογικών προσεγγίσεων στη μελέτη ενός φαινομένου. Αυτή η αρχή περιγράφεται ως τριγωνοποίηση στην πράξη, ενώ καλύπτονται διάφορα ζητήματα σχεδιασμού που αφορούν πραγματικά παραδείγματα.

Το 4ο Μέρος εισάγει μία από τις κυριότερες στρατηγικές συλλογής δεδομένων. **Λεκτικά δεδομένα (verbal data)** παράγονται σε συνεντεύξεις, αφηγήσεις και ομάδες εστίασης:

- Το *Κεφάλαιο 15* δίνει μια κατατοπιστική επισκόπηση των μεθόδων συλλογής λεκτικών δεδομένων. Έχει σκοπό να σας βοηθήσει να επιλέξετε μεταξύ των διάφορων τρόπων που περιγράφονται στο 4ο Μέρος, μέσω της σύγκρισης των μεθόδων και της συγκρότησης μιας λίστας ελέγχου για μια τέτοια επιλογή.
- Το *Κεφάλαιο 16* παρουσιάζει μια σειρά συνεντεύξεων οι οποίες χαρακτηρίζονται από τη χρήση μιας σειράς ανοιχτών ερωτήσεων που έχουν στόχο να ενθαρρύνουν τις απαντήσεις των συμμετεχόντων. Μερικές από αυτές τις συνεντεύξεις, όπως η εστιασμένη συνέντευξη, χρησιμοποιούνται για πολλούς διαφορετικούς σκοπούς, ενώ, αντιθέτως, άλλες, όπως η συνέντευξη ειδικών, έχουν ένα πιο ειδικό πεδίο εφαρμογής. Τέλος, συζητείται η διαδικτυακή συνέντευξη ως εναλλακτική στις πρόσωπο με πρόσωπο συνεντεύξεις.
- Το *Κεφάλαιο 17* μελετά τις τεχνικές συλλογής λεκτικών δεδομένων σε μια ομάδα συμμετεχόντων. Οι ομάδες εστίασης προτιμούνται σήμερα ιδιαίτερα σε ορισμένους τομείς, ενώ οι ομαδικές συζητήσεις έχουν μια μακρύτερη χρονικά παράδοση. Και οι δύο βασίζονται στην ενθάρρυνση των συζητήσεων. Αντίθετα, οι ομαδικές συνεντεύξεις έχουν κυρίως σκοπό να δοθούν απαντήσεις σε ερωτήματα που τίθενται από τους ερευνητές. Το κεφάλαιο προσδιορίζει επίσης τη δυναμική και τους περιορισμούς των διαδικτυακών ομάδων εστίασης.
- Το *Κεφάλαιο 18* περιγράφει μια διαφορετική στρατηγική που οδηγεί στα λεκτικά δεδομένα. Εδώ το κεντρικό βήμα είναι η ενθάρρυνση των αφηγήσεων (οι οποίες μπο-

ρεί να είναι συνολικές αφηγήσεις ιστοριών μιας ζωής ή πιο εστιασμένες αφηγήσεις ειδικών καταστάσεων). Αυτές οι αφηγήσεις ενθαρρύνονται στο πλαίσιο ειδικά σχεδιασμένων συνεντεύξεων – της αφηγηματικής συνέντευξης στην πρώτη περίπτωση και της συνέντευξης σποραδικών επεισοδίων στη δεύτερη περίπτωση. Οι από κοινού αφηγήσεις έχουν στόχο να ωθήσουν μια ομάδα ανθρώπων να διηγηθούν μια ιστορία εν είδει κοινής δραστηριότητας. Αυτό το κεφάλαιο υιοθετεί μια καθολική προσέγγιση στην πράξη της αφηγηματικής έρευνας, ενώ καλύπτει επίσης τους ειδικούς τρόπους ανάλυσης που έχουν αναπτυχθεί για την αφηγηματική έρευνα.

Το 5ο Μέρος εξετάζει εναλλακτικές για τη συλλογή ποιοτικών *δεδομένων πέραν των λεκτικών*. Η παρατήρηση, τα οπτικά δεδομένα και τα έγγραφα έχουν πλέον τη σημασία τους στην ποιοτική έρευνα:

- Το *Κεφάλαιο 19* καθορίζει την περιοχή των μη λεκτικών δεδομένων. Αυτή η επισκόπηση θα σας βοηθήσει να αποφασίσετε πότε και ποια είδη δεδομένων και μεθόδων να επιλέξετε, ενώ θα σας δείξει τα πλεονεκτήματα και τα προβλήματα της κάθε μεθόδου.
- Το *Κεφάλαιο 20* ασχολείται με τη μη συμμετοχική και **συμμετοχική παρατήρηση (participant observation)** στο πεδίο. Εστιάζει επίσης στην εθνογραφία. Εδώ η παρατήρηση και άλλες στρατηγικές συλλογής δεδομένων (συνέντευξη, χρήση εγγράφων κ.λπ.) χρησιμοποιούνται ως συμπλήρωμα στην ίδια την παρατήρηση. Το κεφάλαιο καλύπτει επίσης την εθνογραφία της εικονικής πραγματικότητας, ενώ πραγματεύεται ζητήματα καταγραφής στην εθνογραφία, ιδιαίτερα την κατάρτιση σημειώσεων πεδίου.
- Το *Κεφάλαιο 21* εστιάζει στα **οπτικά δεδομένα (visual data)**, καθώς και στην επιλογή, ανάλυση, μελέτη και χρήση μέσων, όπως φωτογραφίες, ταινίες και βίντεο, ως δεδομένων.
- Το *Κεφάλαιο 22* μελετά την κατασκευή και ανάλυση εγγράφων στην ποιοτική έρευνα, συμπεριλαμβανομένων διαδικτυακών εγγράφων, όπως οι ιστοσελίδες.

Ως εδώ τα κεντρικά μέρη του βιβλίου επικεντρώνονται στη συλλογή και παραγωγή δεδομένων. Το 6ο Μέρος ασχολείται με την *ανάλυση ποιοτικών δεδομένων* – με το πώς αναπτύσσουμε θεωρητικά συναφείς διεισδυτικές προσεγγίσεις στα ποιοτικά δεδομένα και στο κείμενο που αυτά παράγουν. Για τον σκοπό αυτό, οι ποιοτικές μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων τίθενται στο επίκεντρο αυτού του μέρους:

- Το *Κεφάλαιο 23* επιχειρεί μια κατατοπιστική επισκόπηση των προσεγγίσεων ανάλυσης κειμένου και άλλου υλικού στην ποιοτική έρευνα. Θα βρείτε και εδώ μια σύγκριση των διαφορετικών προσεγγίσεων και μια λίστα ελέγχου, οι οποίες θα πρέπει να σας βοηθήσουν στην επιλογή της κατάλληλης μεθόδου για την ανάλυση του υλικού και στη συναγωγή θεωρητικά συναφών ευρημάτων από τα δεδομένα.
- Το *Κεφάλαιο 24* συζητά με λεπτομέρεια τεχνικές και γενικές πλευρές, αλλά και παραδείγματα διαχείρισης και μεταγραφής των δεδομένων στην ποιοτική έρευνα.
- Το *Κεφάλαιο 25* καλύπτει μεθόδους χρήσης της **κωδικοποίησης (coding)** και των κατηγοριών ως εργαλείων για την ανάλυση κειμένου. Ξεδιπλώνει επίσης μια ειδική ερευνητική προσέγγιση με καθολικό τρόπο. Περιγράφει την έρευνα της θεμελιωμέ-

νης θεωρίας ως υπόδειγμα για την κωδικοποίηση στρατηγικών που εμπεριέχονται σε ένα γενικότερο **ερευνητικό πρόγραμμα (research program)**. Δείχνει ακόμη πώς λειτουργεί η ανάλυση σε αυτή την ερευνητική προσέγγιση όταν πραγματοποιηθεί η συγκέντρωση των στοιχείων της.

- Το *Κεφάλαιο 26* παρουσιάζει άλλους τρόπους κωδικοποίησης δεδομένων, ιδιαίτερα τη θεματική κωδικοποίηση και την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου.
- Το *Κεφάλαιο 27* συνεχίζει με προσεγγίσεις που δεν ενδιαφέρονται απλώς για το τι λέγεται αλλά κυρίως για το πώς λέγεται, ενώ επίσης εστιάζουν σε **δεδομένα καθημερινής ζωής (naturally occurring data)**. Η ανάλυση συνομιλίας εξετάζει πώς λειτουργεί μια συνομιλία στην καθημερινή ζωή ή σε ένα θεσμικό πλαίσιο και ποιες μεθόδους χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να επικοινωνήσουν σε οποιαδήποτε μορφή πλαισίου. Οι αναλύσεις λόγου και κειμενικού είδους έχουν αναπτύξει περαιτέρω αυτή την προσέγγιση σε διαφορετικές κατευθύνσεις. Η **ερμηνευτική (hermeneutics)** εξετάζει κείμενα με ταυτόχρονο προσανατολισμό στο περιεχόμενο και στη μορφή τους.
- Το *Κεφάλαιο 28* συζητά τη χρήση λογισμικού για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Παρουσιάζει τις αρχές και τα παραδείγματα των σημαντικότερων λογισμικών. Έχει επίσης στόχο να σας βοηθήσει να αποφασίσετε εάν θα χρησιμοποιήσετε λογισμικό για την ανάλυσή σας, καθώς και ποιο πακέτο λογισμικού να επιλέξετε.

Το 7ο Μέρος επιστρέφει στο πλαίσιο και στη μεθοδολογία, πραγματεύεται τα ζητήματα *θεμελίωσης και συγγραφής* της ποιοτικής έρευνας, ενώ ολοκληρώνεται με μια *πρόβλεψη*:

- Το *Κεφάλαιο 29* συζητά πρώτα τη χρήση και τα όρια των παραδοσιακών κριτηρίων ποιότητας στην ποιοτική έρευνα. Πληροφορεί επίσης για εναλλακτικά κριτήρια που έχουν αναπτυχθεί για την ποιοτική έρευνα ή για ειδικές προσεγγίσεις. Δείχνει γιατί ο καθορισμός της ποιότητας της έρευνας αποτελεί σήμερα μείζων προσδοκία στον χώρο έξω από τον επιστημονικό κλάδο και συγχρόνως μια ανάγκη για βελτίωση της ερευνητικής πρακτικής. Στο δεύτερο μέρος το κεφάλαιο αυτό μελετά τρόπους καθορισμού της ποιότητας στην έρευνα πέραν της διατύπωσης των κριτηρίων. Συζητιούνται για τον σκοπό αυτό στρατηγικές **ποιοτικής διαχείρισης (quality management)** και επίλυσης του ζητήματος της ένδειξης.
- Το *Κεφάλαιο 30* πραγματεύεται ζητήματα συγγραφής της ποιοτικής έρευνας – όπως είναι η έκθεση των αποτελεσμάτων σε ένα κοινό και η επιρροή του τρόπου συγγραφής στα ευρήματα της έρευνας. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια ματιά σε νέες μορφές συγγραφής για την ποιοτική έρευνα.
- Τέλος, το *Κεφάλαιο 31* παρέχει μια περίληψη του βιβλίου και μια συνοπτική πρόβλεψη των μελλοντικών εξελίξεων στην ποιοτική έρευνα.

Ιδιαίτερα γνωρίσματα του βιβλίου

Στα επόμενα κεφάλαια έχουμε συμπεριλάβει πολλά στοιχεία που καθιστούν το βιβλίο αυτό πιο χρήσιμο στην εκμάθηση της ποιοτικής έρευνας και στη διεξαγωγή μιας ποιοτικής μελέτης.

Στόχοι των κεφαλαίων

Η αρχή του κάθε κεφαλαίου έχει σχεδιαστεί για να σας κατατοπίσει στο κύριο μέρος του. Αποτελείται από δύο πλαίσια: το πρώτο δίνει μια επισκόπηση των ζητημάτων που καλύπτει το κεφάλαιο, ενώ στη συνέχεια θα βρείτε μια λίστα με τους στόχους. Οι στόχοι αυτοί ορίζουν τι θα πρέπει να έχετε μάθει από τη μελέτη του κεφαλαίου. Θα σας κατευθύνουν στο κεφάλαιο και θα σας βοηθήσουν να βρείτε ξανά τα συγκεκριμένα θέματα την επόμενη φορά που θα θέλετε να τα μελετήσετε.

Πλαίσια

Τα κύρια ζητήματα παρουσιάζονται σε πλαίσια, τα οποία έχουν διάφορες λειτουργίες. Μερικά δίνουν περιληπτικά τα κεντρικά βήματα μιας μεθόδου, άλλα δίνουν μια πρακτική συμβουλή και άλλα έναν κατάλογο με παραδείγματα ερωτήσεων (για μεθόδους συνέντευξης, για παράδειγμα). Στόχος τους είναι να προσφέρουν μια δομή στο κείμενο ώστε να μη χάνετε τον προσανατολισμό σας καθώς το μελετάτε.

Μελέτες περίπτωσης

Οι συλλογές μελετών περίπτωσης που βρίσκονται διάσπαρτες στο κείμενο εξετάζουν τις μεθόδους και την εφαρμογή τους από διακεκριμένους ερευνητές. Παρουσιάζουν την πρακτική εφαρμογή των αρχών σε ιδιαίτερες περιστάσεις. Έχουν σχεδιαστεί για να σας βοηθήσουν να σκεφτείτε πώς διενεργείται η ποιοτική έρευνα στην πράξη και ποια προβλήματα ή ερωτήσεις έρχονται στο μυαλό κατά τη μελέτη των περιπτώσεων. Πολλές από αυτές προέρχονται από τη δημοσιευμένη έρευνα σημαντικών ερευνητών, ενώ άλλες από τη δική μας έρευνα. Σε ορισμένες θα συναντήσετε τα ίδια ερευνητικά σχέδια εργασίας που χρησιμοποιήθηκαν και προηγουμένως για να αποσαφηνίσουν ένα διαφορετικό ζήτημα.

Λίστες ελέγχου

Οι λίστες ελέγχου εμφανίζονται σε όλα τα κεφάλαια, ιδιαίτερα όμως στα Κεφάλαια 9, 15, 19 και 23. Οι περισσότερες σας καθοδηγούν στις διαδικασίες επιλογής των μεθόδων και ελέγχουν την ορθότητα μιας τέτοιας επιλογής.

Πίνακες

Στα Κεφάλαια 9, 15, 19 και 23 θα βρείτε επιπλέον πίνακες σύγκρισης των μεθόδων που περιγράφηκαν με λεπτομέρεια στα προηγούμενα κεφάλαια. Οι πίνακες αυτοί υιοθετούν μια συγκριτική οπτική που επιτρέπει τη θεώρηση των δυνατών και αδύνατων σημείων μιας μεθόδου υπό το φως άλλων μεθόδων. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερο γνώρισμα του

βιβλίου που έχει στόχο να σας βοηθήσει να επιλέξετε τη «σωστή» μέθοδο για το ερευνητικό σας θέμα.

Ερωτήσεις-κλειδιά

Στο τέλος της παρουσίασής τους οι μέθοδοι αξιολογούνται από μια λίστα ερωτήσεων-κλειδιών (π.χ. ποιοι είναι οι περιορισμοί της μεθόδου;). Αυτές οι ερωτήσεις-κλειδιά διατυπώνονται επανειλημμένα για να διευκολύνουν τον προσανατολισμό και την αξιολόγηση της κάθε μεθόδου.

Παραπομπές

Οι παραπομπές επιτρέπουν τη σύνδεση ειδικών μεθόδων ή μεθοδολογικών προβλημάτων μεταξύ τους. Διευκολύνουν την τοποθέτηση της πληροφορίας σε ένα πλαίσιο.

Σημεία-κλειδιά

Στο τέλος κάθε κεφαλαίου θα βρείτε μια λίστα που συνοψίζει τα σημαντικότερα σημεία του.

Ασκήσεις

Οι ασκήσεις στο τέλος του κεφαλαίου σας βοηθούν να αξιολογήσετε τις έρευνες άλλων ερευνητών και να σχεδιάσετε τη δική σας έρευνα.

Περαιτέρω μελέτη

Η λίστα αναφορών στο τέλος του κεφαλαίου προσφέρει μια ευκαιρία να μελετήσετε περαιτέρω το θέμα που παρουσιάζεται στο κεφάλαιο.

Γλωσσάριο

Έχουμε συμπεριλάβει ένα γλωσσάριο σημαντικών όρων στο τέλος του βιβλίου. Οι όροι που περιλαμβάνονται στο γλωσσάριο τονίζονται με μαύρο όταν εμφανίζονται στο κείμενο πρώτη φορά.

Συνοδευτική ιστοσελίδα

Το βιβλίο αυτό συνοδεύεται πλέον από μια ιστοσελίδα η οποία παρέχει το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας που χρειάζεστε για να δουλέψετε με τις ασκήσεις στο τέλος του κεφαλαίου, απαντήσεις στις ερωτήσεις των ασκήσεων και συνδέσμους σε διαδικτυακές πηγές για κάθε κεφάλαιο.

Πώς θα χρησιμοποιήσετε αυτό το βιβλίο

Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε αυτό το βιβλίο με πολλούς τρόπους, ανάλογα με το πεδίο της ειδικότητάς σας και την εμπειρία σας στην ποιοτική έρευνα. Εάν το μελετήσετε από την αρχή ως το τέλος, θα οδηγηθείτε από τα βήματα σχεδιασμού και διαμόρφωσης ενός ερευνητικού σχεδιασμού εργασίας. Θα λάβετε έτσι το απαραίτητο υπόβαθρο γνώσης στο ξεκίνημα και στη συνέχεια, μέσω του σχεδιασμού και της διεξαγωγής της έρευνας, θα φτάσετε σε ζητήματα ποιοτικής αξιολόγησης και συγγραφής.

Αντίθετα, σε περίπτωση που χρησιμοποιήσετε το βιβλίο αυτό ως ένα εργαλείο αναφοράς, η ακόλουθη λίστα ξεχωρίζει ορισμένες περιοχές ενδιαφέροντος:

- Στα Κεφάλαια 2-8 θα βρείτε το θεωρητικό υπόβαθρο γνώσης, δηλαδή μια επισκόπηση και τα φιλοσοφικά θεμέλια της ποιοτικής έρευνας.
- Στο 3ο Μέρος εξηγούνται και συζητούνται τα μεθοδολογικά ζητήματα σχεδιασμού και σύλληψης της ποιοτικής έρευνας. Το 7ο Μέρος αναφέρεται σε αυτό το επίπεδο σύλληψης όταν εξετάζει τα ποιοτικά ζητήματα στην έρευνα.
- Στο 3ο Μέρος παρουσιάζονται ζητήματα σχεδιασμού της ποιοτικής έρευνας σε ένα πρακτικό επίπεδο. Εκεί θα βρείτε προτάσεις για τις διαδικασίες επιλογής δείγματος, τον τρόπο διατύπωσης ενός ερευνητικού ερωτήματος ή εισόδου σε ένα πεδίο.
- Τα Μέρη 4-6 αποκαλύπτουν πρακτικά ζητήματα που αφορούν την άσκηση της ποιοτικής έρευνας, ενώ περιγράφουν με λεπτομέρεια μια σειρά μεθόδων.

2

Γιατί και πώς διεξάγεται η ποιοτική έρευνα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η σπουδαιότητα της ποιοτικής έρευνας	25
Τα ερευνητικά ερωτήματα ως σημείο αφετηρίας	26
Οι περιορισμοί της ποσοτικής έρευνας	27
Βασικά γνωρίσματα	29
Μια σύντομη ιστορία της ποιοτικής έρευνας	32
Η ποιοτική έρευνα στο τέλος της νεωτερικότητας	37
Ορόσημα στην ποιοτική έρευνα	37

ΣΤΟΧΟΙ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Το κεφάλαιο αυτό έχει σχεδιαστεί για να σας βοηθήσει:

- να αντιληφθείτε τα κύρια χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας με βάση το ιστορικό και γενικό της υπόβαθρο·
- να προσδιορίσετε τα κοινά γνωρίσματα της ποιοτικής έρευνας·
- να αντιληφθείτε γιατί η ποιοτική έρευνα είναι απαραίτητη στη σύγχρονη κοινωνική έρευνα και τον λόγο για τον οποίο σχετίζεται με αυτή.

Η σπουδαιότητα της ποιοτικής έρευνας

Ποιοι είναι οι λόγοι για τους οποίους χρησιμοποιείται η ποιοτική έρευνα; Υπάρχει σήμερα ιδιαίτερη ανάγκη για μια τέτοια προσέγγιση; Θα ξεκινήσουμε περιγράφοντας τους λόγους για τους οποίους το ενδιαφέρον για την ποιοτική έρευνα έχει αυξηθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες. Η ποιοτική έρευνα σχετίζεται ιδιαίτερα με τη μελέτη των κοινωνικών σχέσεων, με αφορμή την εξέλιξη μιας συζήτησης που έχει γίνει γνωστή ως ο **πλουραλισμός των βίοκοσμων (pluralization of life worlds)**. Η φράση αυτή, σε συνδυασμό με αυτό που ο Habermas ονομάζει «νέα ασάφεια» (Habermas 1996), επιχειρεί να αιχμαλωτίσει την αυξανόμενη «εξατομίκευση των τρόπων ζωής και των βιογραφικών μοτίβων» (Beck 1992), καθώς και τη διάλυση των «παλιών» κοινωνικών ανισοτήτων μέσα στη νέα ποικιλία από περιβάλλοντα, υποκουλτούρες, στίλ και τρόπους ζωής.

Ο πλουραλισμός αυτός απαιτεί μια νέα ευαισθητοποίηση των κοινωνικών ερευνητών γύρω από την εμπειρική μελέτη των ζητημάτων. Συνήγοροι του **μεταμοντερνισμού (post-modernism)** έχουν υποστηρίξει ότι η εποχή των μεγάλων αφηγήσεων και θεωριών έχει

παρέλθει. Απαιτούνται πλέον αφηγήσεις περιορισμένες ως προς τον τόπο, τον χρόνο και την κατάσταση. Στο πλαίσιο αυτό ο ακόλουθος ισχυρισμός του Blumer γίνεται για μια ακόμη φορά επίκαιρος και αποκτά μάλιστα νέες προεκτάσεις: «Πρακτικά η αρχική θέση του κοινωνικού επιστήμονα και του ψυχολόγου χαρακτηρίζεται πάντα από μια έλλειψη οικειότητας με αυτό που πραγματικά συμβαίνει στη σφαίρα ζωής που έχει επιλέξει να μελετήσει» (1969, σ. 33).

Οι ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές και η επακόλουθη διαφοροποίηση των ζωτικών κόσμων φέρνουν τους κοινωνικούς ερευνητές όλο και περισσότερο αντιμέτωπους με νέα κοινωνικά πλαίσια και οπτικές. Ως αποτέλεσμα, οι παραδοσιακές απαγωγικές μεθοδολογίες – η άντληση των ερευνητικών ερωτημάτων και υποθέσεων από θεωρητικά μοντέλα και η δοκιμασία τους έναντι των εμπειρικών αποδείξεων – αποτυγχάνουν εξαιτίας της διαφοροποίησης των αντικειμένων. Αντί να ξεκινά από τις θεωρίες και έπειτα να τις δοκιμάζει, η έρευνα αναγκάζεται όλο και περισσότερο να κάνει χρήση επαγωγικών στρατηγικών. Στη διαδικασία απαιτούνται «**έννοιες ευαισθητοποίησης**» («**sensitizing concepts**») για την προσέγγιση των κοινωνικών πλαισίων που θα μελετηθούν. Επιπλέον, οι θεωρίες αναπτύσσονται από εμπειρικές μελέτες. Η γνώση και η εφαρμογή μελετώνται ως *τοπικές* γνώσεις και εφαρμογές (Geertz 1983).

Τα ερευνητικά ερωτήματα ως σημείο αφετηρίας

Η ποιοτική έρευνα χρησιμοποιείται κυρίως επειδή ένα ερευνητικό ερώτημα *απαιτεί* τη χρήση αυτού του είδους προσέγγισης και όχι μιας άλλης. Ας το εξηγήσουμε αυτό με ένα παράδειγμα (θα επανέλθουμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στο Κεφάλαιο 11). Σε ένα τρέχον ερευνητικό σχέδιο εργασίας ασχολούμαστε με το ακόλουθο πρόβλημα. Ο εθισμός στα ναρκωτικά και το αλκοόλ είναι η τρίτη συχνότερη ψυχική ασθένεια. Σε εκθέσεις αναφέρεται ότι οι νεαροί ρωσόφωνοι μετανάστες στη Γερμανία παρουσιάζονται συχνά ιδιαίτερα επιρρεπείς στην κατανάλωση αλκοόλ και ναρκωτικών. Επομένως ανήκουν σε κατηγορίες ατόμων υψηλού κινδύνου να μολυνθούν με ασθένειες που συνδέονται με τα ναρκωτικά. Συγχρόνως είναι μια ομάδα ατόμων που σε μεγάλο βαθμό υπο-εξυπηρετείται ή δεν εξυπηρετείται καθόλου από τις υπάρχουσες υπηρεσίες υγείας. Η μελέτη επιδιώκει να μάθει πώς οι ρωσόφωνοι μετανάστες αντιλαμβάνονται τη χρήση ουσιών, τις πιθανές επακόλουθες ασθένειες που συνδέονται με τη χρήση τους, όπως η ηπατίτιδα, και τον τρόπο αντιμετώπισής τους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες χρησιμοποιούν τη βοήθεια ενός ειδικού, οι προσδοκίες και εμπειρίες που συνδέονται με αυτή τη χρήση, καθώς και οι λόγοι για τους οποίους μπορεί να απέχουν από αυτή.

Γιατί θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την ποιοτική έρευνα για μια τέτοια μελέτη; Έχουμε εδώ ένα παράδειγμα πλουραλισμού των βιόκοσμων που αναφέρθηκε παραπάνω. Εφόσον η γνώση μας για αυτό τον βιόκοσμο (μετανάστευση, ρωσικό υπόβαθρο, εθισμός) είναι πολύ περιορισμένη, δεν μπορούμε να ξεκινήσουμε από μια υπόθεση που θα υποβάλλουμε στη συνέχεια σε δοκιμασία στην έρευνά μας. Χρειαζόμαστε αντιθέτως έννοιες ευαισθητοποίησης για να μελετήσουμε και να κατανοήσουμε αυτό τον βιόκοσμο, καθώς και τις

ατομικές (και κοινωνικές) βιογραφικές διαδικασίες που οδήγησαν στη σημερινή κατάσταση τους συμμετέχοντες της μελέτης μας. Αυτή η κοινωνική ομάδα είναι για πολλούς λόγους μια ομάδα «δυσπρόσιτη» (που θα αποκλειστεί από τις πιο γενικές μελέτες και που μπορεί, για παράδειγμα, να αρνηθεί να συμπληρώσει ένα ερωτηματολόγιο). Για να αντιληφθούμε πώς και γιατί οι συμμετέχοντες που έχουν προσβληθεί από ηπατίτιδα χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες κοινωνικών παροχών και υγείας ή απέχουν από τη χρήση αυτών των υπηρεσιών, πρέπει να κατανοήσουμε τις προσωπικές τους εμπειρίες με το σύστημα υγείας, τα νοήματα που συνδέουν με τέτοιες εμπειρίες, καθώς και τους λόγους και τις πρακτικές που αφορούν αυτά τα ζητήματα στο πλαίσιο τους. Προσεγγίζουμε λοιπόν το ζήτημα και τη συγκεκριμένη ομάδα μας με τη χρήση ποιοτικών μεθόδων – για παράδειγμα, με συνεντεύξεις και συμμετοχικές παρατηρήσεις (για λεπτομέρειες, βλ. τα Κεφάλαια 16 και 20).

Οι περιορισμοί της ποσοτικής έρευνας

Πέρα από τις γενικές εξελίξεις και τα παραδείγματα όπως αυτό που περιγράψαμε, οι περιορισμοί των ποσοτικών προσεγγίσεων αποτέλεσαν και αποτελούν το σημείο αφετηρίας για τη διατύπωση γενικότερων λόγων χρήσης της ποιοτικής έρευνας. Παραδοσιακά η ψυχολογία και οι κοινωνικές επιστήμες έχουν ως μοντέλο τις φυσικές επιστήμες και την ακρίβειά τους, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στην ανάπτυξη ποσοτικών και τυποποιημένων μεθόδων. Ακολουθώντας συγκεκριμένες αρχές καθοδήγησης και σχεδιασμού της έρευνας για τους παρακάτω σκοπούς: για να διαχωριστούν ευκρινώς τα αίτια από τα αποτελέσματα, για να έχουν λειτουργική εφαρμογή οι θεωρητικές σχέσεις, για να μετρηθούν και να ποσοτικοποιηθούν φαινόμενα, για να δημιουργηθούν ερευνητικά σχέδια που επιτρέπουν τη **γενίκευση (generalization)** των ευρημάτων, για να διατυπωθούν γενικοί νόμοι. Για παράδειγμα, επιλέγονται τυχαία δείγματα πληθυσμών για τη διεξαγωγή μιας δειγματοληπτικής έρευνας που είναι αντιπροσωπευτική αυτού του πληθυσμού. Γίνονται όσο το δυνατόν πιο ανεξάρτητοι *γενικοί ισχυρισμοί* για τις πραγματικές περιπτώσεις που έχουν μελετηθεί. Τα *φαινόμενα που παρατηρούνται* ταξινομούνται σύμφωνα με τη συχνότητα και διανομή τους. Για να ταξινομηθούν οι αιτιακές σχέσεις και η **εγκυρότητά (validity)** τους όσο το δυνατόν πιο ευδιάκριτα, ελέγχονται όσο το δυνατόν περισσότερο οι συνθήκες κάτω από τις οποίες προκύπτουν τα φαινόμενα και οι σχέσεις που μελετώνται. Οι μελέτες σχεδιάζονται με τέτοιο τρόπο ώστε η επιρροή του ερευνητή [αλλά και του συνεντευκτή (υπεύθυνου συνέντευξης), του παρατηρητή κ.ο.κ.] να μπορεί να αποκλειστεί όσο το δυνατόν περισσότερο. Ο εν λόγω σχεδιασμός εγγυάται την αντικειμενικότητα της μελέτης, με αποτέλεσμα να εξαλείφονται σε μεγάλο βαθμό οι υποκειμενικές απόψεις του ερευνητή και των ατόμων που μελετώνται. Επιπλέον, έχουν διατυπωθεί γενικά υποχρεωτικά πρότυπα για τη διεξαγωγή και αξιολόγηση της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας. Διαδικασίες όπως ο τρόπος κατασκευής ενός ερωτηματολογίου, ο τρόπος σχεδιασμού ενός πειράματος και ο τρόπος στατιστικής ανάλυσης δεδομένων τελειοποιούνται όλο και περισσότερο.

Για πολύ καιρό η ψυχολογική έρευνα χρησιμοποιούσε σχεδόν αποκλειστικά πει-

ραματικά σχέδια. Από αυτά έχουν παραχθεί τεράστιες ποσότητες δεδομένων και αποτελεσμάτων που δείχνουν και ελέγχουν τις ψυχολογικές σχέσεις των μεταβλητών και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες είναι έγκυρες. Για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, η εμπειρική κοινωνική έρευνα βασιζόταν για πολύ καιρό κυρίως σε τυποποιημένες δειγματοληπτικές έρευνες. Στόχος τους ήταν η καταγραφή και ανάλυση της συχνότητας και διανομής των κοινωνικών φαινομένων στον πληθυσμό (π.χ. ορισμένων συμπεριφορών). Σε μικρότερη έκταση, εξετάστηκαν στις βασικές τους γραμμές τα πρότυπα και οι διαδικασίες της ποσοτικής έρευνας με στόχο να ξεκαθαριστούν τα ερευνητικά αντικείμενα και τα ερωτήματα για τα οποία ενδείκνυται ή αντενδείκνυται.

Τα αρνητικά αποτελέσματα αφθονούν όταν οι στόχοι που αναφέρθηκαν προηγουμένως είναι ισοσταθμισμένοι. Κάποτε ο Weber (1919) διακήρυξε ότι το καθήκον των επιστημών είναι η **απομάγευση του κόσμου (disenchantment of the world)** μέσω της διεξαγωγής έρευνας που θα παρέχει αναλύσεις και εξηγήσεις. Από τη μεριά τους οι Bonß και Hartmann (1985) διαπίστωσαν την αυξανόμενη απομάγευση των επιστημών –των μεθόδων και των ευρημάτων τους. Στην περίπτωση των κοινωνικών επιστημών, ο χαμηλός βαθμός εφαρμογής των αποτελεσμάτων και τα προβλήματα σύνδεσής τους με τη θεωρία και τις εξελίξεις της κοινωνίας λαμβάνονται ως δείκτες αυτής της απομάγευσης. Τα ευρήματα της κοινωνικής έρευνας εισήλθαν στα πολιτικά και καθημερινά πλαίσια σε μικρότερη έκταση –και κυρίως με πολύ διαφορετικό τρόπο– απ’ ό,τι αναμενόταν. Η **έρευνα αξιοποίησης (utilization research)** (Beck και Bonß 1989) έδειξε ότι τα επιστημονικά ευρήματα δεν μεταφέρονται στις πολιτικές και θεσμικές πρακτικές στον βαθμό που αναμένεται. Όταν λαμβάνονται υπόψη, προφανώς ερμηνεύονται εκ νέου και αποτελούν αντικείμενο κριτικής: «Η επιστήμη δεν παράγει πλέον “απόλυτες αλήθειες” που μπορούν να υιοθετηθούν άκριτα. Προσφέρει περιορισμένες ευκαιρίες ερμηνείας, οι οποίες όμως φτάνουν πιο πέρα από τις καθημερινές θεωρίες και μπορούν να χρησιμοποιηθούν σχετικά ευέλικτα στην πράξη» (Beck και Bonß 1989, σ. 31). Συνοπτικά, τα ιδεώδη της αντικειμενικότητας των επιστημών και των ευρημάτων τους υπέστησαν σε μεγάλο βαθμό απομάγευση εξαιτίας των προβλημάτων που μόλις αναφέρθηκαν.

Είναι επίσης πλέον ξεκάθαρο ότι τα αποτελέσματα των κοινωνικών επιστημών χρησιμοποιούνται σπάνια στην καθημερινή ζωή. Προκειμένου να ανταποκριθούν στα μεθοδολογικά πρότυπα, οι έρευνες και τα ευρήματά τους συχνά απομακρύνονται πολύ από τις καθημερινές ερωτήσεις και τα προβλήματα. Από την άλλη πλευρά, οι αναλύσεις της ερευνητικής πρακτικής έχουν δείξει ότι τα (αφηρημένα) ιδεώδη αντικειμενικότητας που διατυπώθηκαν από ειδικούς της μεθοδολογίας μπορούν να καλυφθούν μόνο εν μέρει από τη διεξαγωγή μιας συγκεκριμένης έρευνας. Παρ’ όλους τους μεθοδολογικούς ελέγχους, είναι δύσκολο να αποφευχθούν οι επιρροές των ειδικών ενδιαφερόντων ή των κοινωνικών και πολιτιστικών υποβάθρων στην έρευνα και στα ευρήματά της. Αυτοί οι παράγοντες επηρεάζουν τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων και υποθέσεων, καθώς και την ερμηνεία των δεδομένων και των σχέσεων.

Τέλος, η απομάγευση για την οποία κάνουν λόγο οι Bonß και Hartmann έχει συνέπειες για το είδος της γνώσης που μπορούν να επιδιώξουν και, πάνω απ’ όλα, να παράγουν οι κοινωνικές επιστήμες ή η ψυχολογία:

Δεν μπορούμε πλέον, εν μέσω συνθηκών απομάγευσης των ιδεωδών της αντικειμενικότητας, να ξεκινήσουμε ασυλλόγιστα από την έννοια των αντικειμενικά αληθινών προτάσεων. Απομένει η πιθανότητα ισχυρισμών που σχετίζονται με υποκείμενα και καταστάσεις και που θα πρέπει να επιβάλλει μια κοινωνιολογικά διαρθρωμένη έννοια γνώσης. (1985, σ. 21)

Η διατύπωση τέτοιων εμπειρικά βάσιμων ισχυρισμών για υποκείμενα και καταστάσεις είναι ένας στόχος που μπορεί να επιτευχθεί με την ποιοτική έρευνα.

Βασικά γνωρίσματα

Οι κεντρικές ιδέες που καθοδηγούν την ποιοτική έρευνα διαφέρουν από αυτές που καθοδηγούν την ποσοτική. Τα βασικά γνωρίσματα της ποιοτικής έρευνας (Πλαίσιο 2.1) είναι η σωστή επιλογή των κατάλληλων μεθόδων και θεωριών (βλ. Κεφάλαιο 7), η αναγνώριση και ανάλυση των διαφορετικών οπτικών, ο στοχασμός των ερευνητών γύρω από την έρευνά τους ως μέρος της διαδικασίας παραγωγής γνώσης («αναστοχαστικότητα»), καθώς και η ποικιλία των προσεγγίσεων και μεθόδων.

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.1

Λίστα βασικών γνωρισμάτων της ποιοτικής έρευνας

- Καταλληλότητα των μεθόδων και των θεωριών
- Οι οπτικές των συμμετεχόντων και η ποικιλία τους
- **Αναστοχαστικότητα (reflexivity)** του ερευνητή και της έρευνας
- Ποικιλία ερευνητικών προσεγγίσεων και μεθόδων

Καταλληλότητα των μεθόδων και των θεωριών

Οι επιστημονικοί κλάδοι χρησιμοποίησαν μεθοδολογικά πρότυπα που τους καθόρισαν και τους ξεχώρισαν από τους υπόλοιπους. Για παράδειγμα, η χρήση πειραμάτων αποτέλεσε τη μέθοδο της ψυχολογίας και η διεξαγωγή δειγματοληπτικών ερευνών τη μεθοδικειδί της κοινωνιολογίας. Καθώς καθιερώνεται ένας επιστημονικός κλάδος, οι μέθοδοί του γίνονται το σημείο αναφοράς βάσει του οποίου κρίνεται η καταλληλότητα των ιδεών και των ζητημάτων στις εμπειρικές έρευνες. Γι' αυτό ορισμένες φορές προτείνεται να αποφεύγεται η μελέτη των φαινομένων εκείνων στα οποία δεν μπορούν να εφαρμοστούν οι συνηθισμένες μέθοδοι – τα πειράματα ή οι δειγματοληπτικές έρευνες. Για παράδειγμα, στην περίπτωση που οι μεταβλητές δεν μπορούν να προσδιοριστούν ή να απομονωθούν αποτελεσματικά, το πειραματικό σχέδιο δεν θα μπορέσει να εφαρμοστεί.

Είναι φυσικά λογικό να σκεφτούμε κατά πόσο ένα ερευνητικό ερώτημα μπορεί να μελετηθεί εμπειρικά (βλ. Κεφάλαιο 11). Τα περισσότερα φαινόμενα δεν μπορούν να εξηγηθούν μεμονωμένα – λόγω του πολύπλοκου χαρακτήρα τους στην πραγματικότητα. Εάν οι εμπειρικές μελέτες σχεδιάζονταν αποκλειστικά με βάση το μοντέλο αμιγών σχέσεων αιτίου-αποτελέσματος, όλα τα σύνθετα αντικείμενα θα έπρεπε να απο-

κλειστούν. Για τα σύνθετα και σπάνια φαινόμενα η καλύτερη λύση που προτείνεται μερικές φορές είναι απλώς να μην τα μελετάμε. Μια άλλη λύση είναι να λάβουμε υπόψη τις συνθήκες πλαισίου σε πολύπλοκα σχέδια ποσοτικής έρευνας (π.χ. σε πολυεπίπεδες αναλύσεις) και να κατανοήσουμε σύνθετα μοντέλα με εμπειρικό και στατιστικό τρόπο. Η απαραίτητη μεθοδολογική αφαίρεση καθιστά δυσκολότερη την εκ νέου εισαγωγή των ευρημάτων στην καθημερινή κατάσταση που μελετάμε. Το βασικό πρόβλημα –ότι δηλαδή η μελέτη μπορεί μόνο να δείξει τι αντιπροσωπεύει το μοντέλο πραγματικότητας που υποβόσκει– δεν λύνεται με αυτό τον τρόπο.

Ένας άλλος τρόπος για να μελετηθούν τα πολύπλοκα ζητήματα μέσω της ποιοτικής έρευνας είναι να σχεδιαστούν μέθοδοι που να είναι επαρκώς ανοιχτές στην πολυπλοκότητα του αντικείμενου μιας μελέτης. Σε τέτοιες περιπτώσεις το αντικείμενο που μελετάται είναι ο παράγοντας που καθορίζει την επιλογή μιας μεθόδου και όχι το αντίστροφο. Τα αντικείμενα δεν περιορίζονται και δεν εξαντλούνται σε μεμονωμένες μεταβλητές αλλά αναπαριστώνται στο καθημερινό τους πλαίσιο και στην ολότητά τους. Έτσι, το πεδίο μελέτης δεν είναι οι τεχνητές καταστάσεις στο εργαστήριο αλλά οι πρακτικές και οι αλληλεπιδράσεις των υποκειμένων στην καθημερινή ζωή. Ασυνήθιστες καταστάσεις και άνθρωποι μελετώνται συχνά με αυτό τον τρόπο (βλ. Κεφάλαιο 13). Προκειμένου να μην αδικηθεί η ποικιλία της καθημερινής ζωής, οι μέθοδοι χαρακτηρίζονται από ένα άνοιγμα προς τα αντικείμενά τους, το οποίο μπορεί να διασφαλιστεί με διάφορους τρόπους (βλ. Κεφάλαια 16-22).

Επομένως, ο στόχος της έρευνας δεν είναι τόσο ο έλεγχος του ήδη γνωστού (π.χ. θεωριών ήδη διατυπωμένων εκ των προτέρων) όσο η ανακάλυψη και εξερεύνηση του καινούργιου, καθώς και η ανάπτυξη εμπειρικά θεμελιωμένων θεωριών. Σε αντίθεση με την ποσοτική έρευνα, εδώ η εγκυρότητα της μελέτης δεν ακολουθεί αποκλειστικά τα αφηρημένα ακαδημαϊκά κριτήρια της επιστήμης αλλά αξιολογείται με αναφορά στο αντικείμενο που μελετάται. Τα κεντρικά κριτήρια της ποιοτικής έρευνας εξαρτώνται λοιπόν από το κατά πόσο τα ευρήματα θεμελιώνονται στο εμπειρικό υλικό, από το εάν επιλέγονται και εφαρμόζονται οι κατάλληλες μέθοδοι, από τη σημαντικότητα των ευρημάτων και την αναστοχαστικότητα των διαδικασιών (βλ. Κεφάλαιο 29).

Οπτικές των συμμετεχόντων

Το παράδειγμα των ψυχικών διαταραχών μάς επιτρέπει να εξηγήσουμε ένα ακόμη γνώρισμα της ποιοτικής έρευνας. Οι επιδημιολογικές μελέτες αποκαλύπτουν τη συχνότητα της σχιζοφρένειας στον πληθυσμό, καθώς και τα χαρακτηριστικά των ατόμων στα οποία εμφανίζεται: σοβαρές ψυχικές διαταραχές, όπως η σχιζοφρένεια, συναντώνται πολύ συχνότερα στις κατώτερες απ' ό,τι στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις. Ένας τέτοιος συσχετισμός ανακαλύφθηκε από τους Hollingshead και Redlich (1958) τη δεκαετία του 1950 και έκτοτε έχει επανειλημμένα επιβεβαιωθεί. Παρ' όλα αυτά, δεν μπορούσε να διευκρινιστεί ο λόγος του συσχετισμού. Άραγε είναι οι συνθήκες ζωής σε μια κατώτερη κοινωνική τάξη που προωθούν την εμφάνιση και το ξέσπασμα των ψυχικών διαταραχών; Ή μήπως οι άνθρωποι που παρουσιάζουν, πρωταρχικά, ψυχικά προβλήματα ολισθαίνουν στην πορεία στις κατώτερες τάξεις;

Επιπλέον, τα ευρήματα αυτά δεν μας κατατοπίζουν ιδιαίτερα για το τι σημαίνει να ζει κανείς με μια ψυχική ασθένεια. Δεν αποσαφηνίζουν το πώς αντιλαμβάνονται την ασθένεια οι άμεσα ενδιαφερόμενοι, καθώς και ο άμεσος περίγυρος του ασθενή. Πώς αντιλαμβάνεται τη σχιζοφρένεια ο ασθενής και πώς οι συγγενείς του; Πώς οι διάφοροι εμπλεκόμενοι αντιμετωπίζουν την ασθένεια στην καθημερινή τους ζωή; Τι ήταν αυτό που οδήγησε στο ξέσπασμα της ασθένειας κατά τη διάρκεια της ζωής του ασθενή και τι ήταν αυτό που την κατέστησε χρόνια ασθένεια; Πώς οι παλαιότερες θεραπευτικές αγωγές επηρέασαν τη ζωή του ασθενή; Ποιες ιδέες, στόχοι και διαδικασίες κατευθύνουν τον χειρισμό αυτής της περίπτωσης στην πράξη;

Η ποιοτική έρευνα ενός θέματος όπως η ψυχική ασθένεια επικεντρώνεται σε ερωτήματα τέτοιου τύπου. Δείχνει την ποικιλία των οπτικών (του ασθενή, των συγγενών του, των επαγγελματιών) για το ζήτημα, ενώ ξεκινά από τις υποκειμενικές και κοινωνικές σημασίες που σχετίζονται με αυτό. Οι ερευνητές μελετούν τις γνώσεις και τις πρακτικές των συμμετεχόντων. Αναλύουν τις αλληλεπιδράσεις και τους τρόπους αντιμετώπισης της ψυχικής ασθένειας σε ένα συγκεκριμένο πεδίο. Περιγράφουν και εξηγούν τους αλληλοσυσχετισμούς στο συγκεκριμένο πλαίσιο της περίπτωσης. Λαμβάνουν υπόψη ότι οι οπτικές και οι πρακτικές στο πεδίο διαφέρουν ανάλογα με τις θεωρήσεις των υποκειμένων και τα κοινωνικά υπόβαθρα με τα οποία σχετίζονται.

Αναστοχαστικότητα του ερευνητή και της έρευνας

Σε αντίθεση με την ποσοτική έρευνα, οι ποιοτικές μέθοδοι θεωρούν ότι η επικοινωνία του ερευνητή με το πεδίο και τα μέλη του δεν αποτελεί απλώς ένα στοιχείο που παρεμβαίνει αλλά είναι ένα σαφές μέρος της γνώσης. Η υποκειμενικότητα του ερευνητή και των ατόμων που μελετώνται γίνεται μέρος της ερευνητικής διαδικασίας. Οι σκέψεις των ερευνητών για τις δράσεις και τις παρατηρήσεις τους στο πεδίο, για τις εντυπώσεις, τους εκνευρισμούς, τα συναισθήματά τους κ.ο.κ. γίνονται δεδομένα από μόνες τους, διαμορφώνουν ένα τμήμα της έρευνας και καταγράφονται σε **ερευνητικά ημερολόγια (research diaries)** ή πρωτόκολλα πλαισίου (βλ. Κεφάλαιο 24).

Ποικιλία προσεγγίσεων και μεθόδων

Η ποιοτική έρευνα δεν βασίζεται σε ένα ενιαίο θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο. Οι συζητήσεις και η ερευνητική πρακτική χαρακτηρίζονται από διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις και μεθόδους. Οι υποκειμενικές οπτικές αποτελούν ένα πρώτο σημείο αφετηρίας. Μια δεύτερη σειρά ερευνών μελετά τη δημιουργία και την πορεία των αλληλεπιδράσεων, ενώ μια τρίτη ψάχνει να αναπαραστήσει τις δομές του κοινωνικού πεδίου και τη λανθάνουσα σημασία των πρακτικών (βλ. Κεφάλαιο 7 για περισσότερες λεπτομέρειες). Αυτή η ποικιλία των προσεγγίσεων απορρέει από διαφορετικές αναπτυξιακές γραμμές, οι οποίες εξελίχθηκαν εν μέρει παράλληλα και εν μέρει διαδοχικά στην ιστορία της ποιοτικής έρευνας.

Μια σύντομη ιστορία της ποιοτικής έρευνας

Γιατί έχει νόημα να στραφούμε στο σημείο αυτό στην ιστορία της ποιοτικής έρευνας; Διότι η ποικιλία του ιστορικού υποβάθρου των σημερινών μεθόδων μπορεί να εξηγήσει την ποικιλία των μεθόδων αυτών και να επιτρέψει την τοποθέτηση μιας μεμονωμένης προσέγγισης στο ευρύτερο πεδίο της ποιοτικής έρευνας. Μια τέτοια ματιά στις ιστορικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα σε πολλά πλαίσια ταυτόχρονα, αλλά με διαφορετικούς τρόπους, ίσως μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τους λόγους για τους οποίους υπάρχουν σήμερα διαφορετικές αντιλήψεις της ποιοτικής έρευνας, γεγονός που φανερώνεται από την ποικιλία των εννοιών της επιστημολογίας, των μεθόδων, των δεδομένων και της έρευνας εν γένει.

Εδώ μπορεί να επιχειρηθεί μόνο μια σύντομη και μάλλον πρόχειρη επισκόπηση της ιστορίας της ποιοτικής έρευνας. Η ψυχολογία και γενικά οι κοινωνικές επιστήμες έχουν μια μακρά παράδοση στη χρήση ποιοτικών μεθόδων. Ο Wundt (1928) χρησιμοποίησε μεθόδους περιγραφής και *verstehen* (**κατανόησης**) στη **λαϊκή ψυχολογία (folk psychology)** παράλληλα με τις πειραματικές μεθόδους της γενικής ψυχολογίας. Την ίδια στιγμή περίπου ξεκίνησε στη γερμανική κοινωνιολογία μια διαμάχη ανάμεσα σε μια πιο **μονογραφική αντίληψη της επιστήμης (monographic conception of science)** και σε μια εμπειρική και στατιστική προσέγγιση (Bonβ 1982, σ. 106). Η μονογραφική επιστήμη προσανατολιζόταν περισσότερο στην επαγωγή και στις μελέτες περίπτωσης και όχι τόσο στη συστηματική χρήση εμπειρικών ή στατιστικών μεθόδων. Αντί για αντιπροσωπευτικές μελέτες με αναφορά στο σύνολο της κοινωνίας, οι μελέτες περίπτωσης ήταν η εμπειρική βάση για τη λεπτομερή ανάλυση ενός κοινωνικού προβλήματος. Στην αμερικανική κοινωνιολογία οι βιογραφικές μέθοδοι, οι μελέτες περίπτωσης και οι περιγραφικές μέθοδοι βρίσκονταν για πολύ καιρό στο επίκεντρο (μέχρι τη δεκαετία του 1940). Αυτό μπορεί να καταδειχθεί από τη σημασία της μελέτης των Thomas και Zhaniecki με τίτλο *The Polish Peasant in Europe and America* (1918-1920) και γενικότερα από την επιρροή της **Σχολής του Σικάγο (Chicago School)** στην κοινωνιολογία.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της περαιτέρω εγκαθίδρυσης των δύο επιστημών, επιβλήθηκαν όλο και πιο «σκληρές», πειραματικές, τυποποιημένες και ποσοτικές προσεγγίσεις εις βάρος της «χαλαρής» κατανόησης, καθώς και των στρατηγικών ανοιχτής και ποιοτικής περιγραφής. Μόλις τη δεκαετία του 1960 απέκτησε και πάλι σημασία για την αμερικανική κοινωνιολογία η κριτική της τυποποιημένης, ποσοτικής κοινωνικής έρευνας (Cicourel 1964· Glaser και Strauss 1967). Η κριτική αυτή συνεχίστηκε τη δεκαετία του 1970 στις συζητήσεις στον γερμανικό χώρο. Τελικά οδήγησε σε μια αναγέννηση της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και (με κάποια καθυστέρηση) στην ψυχολογία (Banister κ.ά. 1994· Willig και Stainton-Rogers 2007). Όμως οι εξελίξεις και οι συζητήσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Γερμανία, την οποία αναφέρουμε εδώ ως παράδειγμα, δεν έλαβαν χώρα μόνο σε διαφορετικές στιγμές αλλά σημαδεύονται και από διαφορετικές φάσεις.

Ηνωμένες Πολιτείες

Οι Denzin και Lincoln (2005b, σσ. 14-20· 2011, σ. 3) προσδιορίζουν τις οκτώ ακόλουθες στιγμές στην ποιοτική έρευνα. Η *παραδοσιακή περίοδος* εκτείνεται από τις αρχές του

20ού αιώνα μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Σχετίζεται με την έρευνα του Malinowski (1916) στην εθνογραφία και τη Σχολή του Σικάγο στην κοινωνιολογία. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η ποιοτική έρευνα ενδιαφέρεται για τη λίγο ή πολύ αντικειμενική περιγραφή και ερμηνεία του άλλου – του άγνωστου ή του ξένου. Για παράδειγμα, οι κουλτούρες άλλων εθνών ενδιαφέρουν την εθνογραφία, ενώ οι κοινωνικά αποκλεισμένοι ενδιαφέρουν την κοινωνιολογία.

Η *μοντερνιστική φάση* διαρκεί μέχρι τη δεκαετία του 1970 και χαρακτηρίζεται από απόπειρες σχηματοποίησης της ποιοτικής έρευνας. Δημοσιεύτηκαν για τον σκοπό αυτό όλο και περισσότερα εγχειρίδια στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η στάση της έρευνας αυτού του είδους είναι ακόμη ζωντανή σε έργα όπως το *Boys in White* των Becker κ.ά. (1961), το *Discovery of Grounded Theory* των Glaser και Strauss (1967), στους Strauss (1987), Strauss και Corbin (1990) και Miles και Huberman (1994).

Τα *συγκεκριμένα κειμενικά είδη* (Geertz 1983) χαρακτηρίζουν τις εξελίξεις ως τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Εδώ συνυπάρχουν διάφορα θεωρητικά μοντέλα και αντιλήψεις των αντικειμένων και μεθόδων, από τα οποία οι ερευνητές μπορούν να επιλέξουν και να συγκρίνουν «εναλλακτικά παραδείγματα», όπως η θεωρία της συμβολικής διάδρασης, η εθνομεθοδολογία, η **φαινομενολογία (phenomenology)**, η σημειωτική ή ο φεμινισμός (βλ. επίσης Guba 1990· Jacob 1987· βλ. Κεφάλαιο 6).

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980, οι συζητήσεις για την *κρίση της αναπαράστασης* στην τεχνητή νοημοσύνη (Winograd και Flores 1986) και στην εθνογραφία (Clifford και Marcus 1986) επηρεάζουν την ποιοτική έρευνα στο σύνολό της. Για τον λόγο αυτό, η διαδικασία παρουσίασης των γνώσεων και των ευρημάτων γίνεται ένα σημαντικό τμήμα της ερευνητικής διαδικασίας. Η ποιοτική έρευνα αναγνωρίζεται πλέον ως μια συνεχής διαδικασία κατασκευής εκδοχών της πραγματικότητας. Εξάλλου, η εκδοχή του εαυτού που παρουσιάζουν οι άνθρωποι σε μια συνέντευξη δεν αντιστοιχεί απαραίτητα στην εκδοχή που θα έδιναν σε έναν διαφορετικό ερευνητή και σε ένα διαφορετικό ερευνητικό ερώτημα: οι ερευνητές που ερμηνεύουν τη συνέντευξη και την παρουσιάζουν ως μέρος των ευρημάτων τους παράγουν μια νέα εκδοχή του συνόλου. Οι αναγνώστες ενός βιβλίου, άρθρου ή έκθεσης ερμηνεύουν με τη σειρά τους διαφορετικά την εκδοχή των ερευνητών. Από εκεί αναδύονται περαιτέρω εκδοχές του γεγονότος, εφόσον τα ειδικά ενδιαφέροντα που υπεισέρχονται σε κάθε περίπτωση στη μελέτη διαδραματίζουν έναν κεντρικό ρόλο. Στο πλαίσιο αυτό η αξιολόγηση της έρευνας και των ευρημάτων γίνεται κεντρικό θέμα στις μεθοδολογικές συζητήσεις. Έτσι τίθεται το ερώτημα εάν τα παραδοσιακά κριτήρια είναι ακόμη έγκυρα και, εάν όχι, ποια άλλα πρότυπα θα πρέπει να εφαρμοστούν για την αξιολόγηση της ποιοτικής έρευνας (βλ. Κεφάλαιο 29).

Η κατάσταση της δεκαετίας του 1990 θεωρείται από τους Denzin και Lincoln ως η *πέμπτη στιγμή*. Εδώ είτε οι αφηγήσεις έχουν αντικαταστήσει τις θεωρίες είτε οι θεωρίες μελετώνται ως αφηγήσεις. Μαθαίνουμε (στον μεταμοντερνισμό εν γένει) για το τέλος μεγάλων αφηγήσεων, όπως αυτή του μαρξισμού ή της θεωρίας των συστημάτων του Parsons (Parsons και Shils 1951): η προσοχή στρέφεται σε θεωρίες και αφηγήσεις που ταιριάζουν σε ειδικές, οριοθετημένες, τοπικές, ιστορικές καταστάσεις και προβλήματα. Σε αντιδιαστολή με υψιπετείς θεωρίες, η πειραματική συγγραφή περιλαμβάνει προσεγ-

γίσεις όπως οι αυτοεθνογραφίες (για μια επισκόπηση, βλ. Ellis, Adams και Bochner 2011), ενώ η ποιοτική έρευνα παράγει ιστορίες από το πεδίο (για περισσότερες λεπτομέρειες σε αυτές τις προσεγγίσεις συγγραφής της έρευνας, βλ. Κεφάλαιο 30).

Το επόμενο στάδιο (*έκτη στιγμή*) χαρακτηρίζεται από ζητήματα μεταπειραματικής συγγραφής και σύνδεσης της ποιοτικής έρευνας με δημοκρατικές πολιτικές. Οι Denzin και Lincoln (2000b, σ. 17) αναφέρουν: «Σήμερα οι φανταστικές εθνογραφίες, η εθνογραφική ποίηση και τα κείμενα πολυμέσων θεωρούνται δεδομένα. Οι μεταπειραματικοί συγγραφείς ψάχνουν να συνδέσουν τα έργα τους με τις ανάγκες μιας ελεύθερης δημοκρατικής κοινωνίας».

Η *έβδομη στιγμή* χαρακτηρίζεται από την περαιτέρω καθιέρωση της ποιοτικής έρευνας μέσω διάφορων νέων περιοδικών, όπως το *Qualitative Inquiry* ή το *Qualitative Research*.

Σύμφωνα με τους Denzin και Lincoln, η *όγδοη στιγμή* στην εξέλιξη της ποιοτικής έρευνας εστίασε στην **πρακτική βάσει αποδείξεων (evidence-based practice)** ως το νέο κριτήριο σημαντικότητας για την κοινωνική επιστήμη, καθώς και στον νεοσυντηρητισμό στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η φράση «βάσει αποδείξεων» αναφέρεται σε μια αρκετά περιορισμένη αντίληψη του είδους εκείνου έρευνας που παράγει αποτελέσματα τα οποία μπορεί να είναι σημαντικά για τη διαμόρφωση πρακτικών, για παράδειγμα στην ιατρική, στη νοσηλευτική ή στην κοινωνική εργασία. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, τα ερευνητικά σχέδια πρέπει να βασίζονται στη χρήση μιας ομάδας εστίασης, καθώς και στην τυχαία επιλογή και κατανομή των συμμετεχόντων στην ομάδα μελέτης και στην ομάδα ελέγχου. Εάν θεωρήσουμε ότι μόνο αυτός ο τύπος κοινωνικής έρευνας έχει σημασία, είναι δύσκολο να τοποθετήσουμε την ποιοτική έρευνα σε αυτό το πλαίσιο. Οι Denzin και Giardina (2006) συζητούν αυτή την εξέλιξη σε σύνδεση με έναν γενικότερο νεοσυντηρητισμό στις Ηνωμένες Πολιτείες όσον αφορά τις ερευνητικές πολιτικές αλλά και τις πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας.

Η επισκόπηση της ιστορίας από τους Denzin και Lincoln συχνά θεωρείται η γενική αναφορά για την κατανόηση της εξέλιξης της ποιοτικής έρευνας. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Alasuutari, μια τέτοια γενική «αφήγηση προόδου» (2004, σ. 599) μπορεί να επισκιάζει το γεγονός ότι η ποιοτική έρευνα αποτελεί πλέον ένα παγκοσμιοποιημένο φαινόμενο με εξελίξεις που διαφέρουν ανάλογα με το πλαίσιο. Γι' αυτό τον λόγο, ο Alasuutari προτείνει μια χωρική οπτική στην εξέλιξη της ποιοτικής έρευνας, αντί της χρονικής. Για τον ίδιο λόγο θα συμπληρώσουμε εδώ την επισκόπηση της ιστορίας της ποιοτικής έρευνας των Denzin και Lincoln με μια συνοπτική περιγραφή της εξέλιξης της ποιοτικής έρευνας στον ιδιαίτερο χώρο των γερμανόφωνων περιοχών.

Γερμανόφωνες περιοχές

Στη Γερμανία πρώτος ο Habermas (1967) αναγνώρισε ότι στην αμερικανική κοινωνιολογία αναπτυσσόταν μια «διαφορετική» παράδοση και συζήτηση της έρευνας που έγινε γνωστή από τα έργα των Goffman, Garfinkel και Cicourel. Μετά τη μετάφραση της μεθοδολογικής κριτικής του Cicourel (1964), μια σειρά από ανθολογίες εισήγαγαν συμβολές από τις αμερικανικές συζητήσεις. Αυτό το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα να

τεθούν στη διάθεση των γερμανικών συζητήσεων βασικά κείμενα εθνομεθοδολογίας ή συμβολικής διάδρασης.

Την ίδια περίοδο, το μοντέλο της ερευνητικής διαδικασίας των Glaser και Strauss (1967) γίνεται αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής. Οι συζητήσεις έχουν ως κίνητρο να πετύχουν μια πιο δίκαιη μεταχείριση των αντικειμένων απ' ό,τι είναι δυνατόν στην ποσοτική έρευνα, όπως δείχνει το επιχείρημα της Hoffmann-Riem (1980) υπέρ της **αρχής της ανοιχτότητας (principle of openness)**. Ο Kleining (1982, σ. 233) υποστηρίζει ότι είναι αναγκαίο να έχουμε μια προκαταρκτική αντίληψη του αντικειμένου της έρευνας, διότι αυτό «θα παρουσιαστεί στα αληθινά του χρώματα μόνο στο τέλος».

Οι συζητήσεις που αφορούν τη **νατουραλιστική κοινωνιολογία (naturalistic sociology)** (Schatzmann και Strauss 1973) και τις κατάλληλες μεθόδους καθορίζονται από μια παρόμοια υπόθεση (αρχικά έμμεση και αργότερα φανερή). Η εφαρμογή της αρχής της ανοιχτότητας και οι κανόνες που προτείνει ο Kleining (π.χ. η αναβολή θεωρητικής διατύπωσης του αντικειμένου της έρευνας) δίνουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να αποφύγει τη συγκρότηση του αντικειμένου από τις ίδιες τις μεθόδους που χρησιμοποιεί και για τη μελέτη του. Έτσι μπορούμε «να προσλαμβάνουμε από την αρχή και συνεχώς την καθημερινή ζωή με τον τρόπο με τον οποίο αυτή παρουσιάζεται σε κάθε περίπτωση» (Grathoff 1978, όπως παρατίθεται στο τέλος του άρθρου της Hoffmann-Riem 1980, σ. 362).

Στο τέλος της δεκαετίας του 1970, ξεκίνησε στη Γερμανία μια ευρύτερη και πιο πρωτότυπη συζήτηση που δεν βασιζόταν πια αποκλειστικά στη μετάφραση της αμερικανικής βιβλιογραφίας. Η συζήτηση αυτή ασχολήθηκε με τους τρόπους εφαρμογής και ανάλυσης των συνεντεύξεων, καθώς και με μεθοδολογικές ερωτήσεις που έδωσαν το ερέθισμα για εκτεταμένη έρευνα (για μια επισκόπηση, βλ. Flick, Kardorff και Steinke 2004a). Το κύριο ζήτημα της περιόδου αφορούσε το κατά πόσο οι εξελίξεις αυτές θα πρέπει να ιδωθούν ως μια τάση της εποχής ή ένα νέο ξεκίνημα.

Στην αρχή της δεκαετίας του 1980, δύο πρωτότυπες μέθοδοι υπήρξαν αποφασιστικές για την ανάπτυξη της ποιοτικής έρευνας στη Γερμανία: η **αφηγηματική συνέντευξη (narrative interview)** του Schütze (1977· Rosenthal και Fischer-Rosenthal 2004· βλ. επίσης Κεφάλαιο 18) και η **αντικειμενική ερμηνευτική (objective hermeneutics)** των Oevermann, Allert, Konau και Krambeck (1979· βλ. επίσης Reichertz 2004· Wernet 2014· βλ. και Κεφάλαιο 27). Οι μέθοδοι αυτές δεν αποτελούσαν πλέον απλώς μια αναπαράσταση των εισαγόμενων αμερικανικών εξελίξεων (όπως συνέβαινε στην περίπτωση εφαρμογής της συμμετοχικής παρατήρησης ή των συνεντεύξεων). Και οι δύο έδωσαν το ερέθισμα για εκτεταμένη ερευνητική πρακτική, κυρίως στη βιογραφική έρευνα (για μια επισκόπηση, βλ. Bertaux 1981· Rosenthal 2004). Αλλά, εκτός από τα αποτελέσματα που έφεραν αυτές οι μεθοδολογίες, εξίσου αποφασιστική υπήρξε και η επιρροή τους στη γενική συζήτηση των ποιοτικών μεθόδων.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980, τα προβλήματα εγκυρότητας και η γενικευσιμότητα των ευρημάτων που αποκτήθηκαν με ποιοτικές μεθόδους έτυχαν ευρύτερης προσοχής. Συζητήθηκαν σχετικά ζητήματα παρουσίας και διαφάνειας των αποτελεσμάτων. Η ποσότητα και, πάνω απ' όλα, η μη δομημένη φύση των δεδομένων απαιτούσε τη

χρήση των υπολογιστών και στην ποιοτική έρευνα (Fielding and Lee 1991· Gibbs 2007· Kelle 1995· 2004· Richards και Richards 1998· Weitzman και Miles 1995), γεγονός που οδήγησε στην ανάπτυξη λογισμικών προγραμμάτων όπως τα ATLAS.ti και MAXQDA.

Τέλος, στη δεκαετία του 1990 δημοσιεύτηκαν τα πρώτα εγχειρίδια και εισαγωγές με θέμα το υπόβαθρο των γερμανόφωνων συζητήσεων. Εκείνη την εποχή ξεκίνησαν να δημοσιεύονται επίσης περιοδικά με ειδίκευση στην ποιοτική έρευνα [π.χ. το ZQF (*Zeitschrift für Qualitative Forschung*), το *Sozialer Sinn*, αλλά και το FQS, με έδρα στη Γερμανία].

Χρησιμοποιώντας τον Πίνακα 2.1, μπορούμε να αντιπαραθέσουμε τις εξελικτικές πορείες που έλαβαν χώρα στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Γερμανία. Στη Γερμανία συναντάμε μια ολοένα και μεγαλύτερη μεθοδολογική εδραίωση, η οποία συμπληρώνεται με μια προσήλωση σε διαδικαστικές ερωτήσεις στο πλαίσιο μιας αυξανόμενης ερευνητικής πρακτικής στη χώρα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, από την άλλη μεριά, οι πρόσφατες εξελίξεις χαρακτηρίζονται από μια τάση αμφισβήτησης των φαινομενικών βεβαιοτήτων που παρέχουν οι μέθοδοι. Τονίζεται ο ρόλος της παρουσίας στην ερευνητική διαδικασία, η κρίση της αναπαράστασης και η σχετικότητα του αντικειμένου που παρουσιάζεται, γεγονός που έχει μάλλον φέρει σε δεύτερη μοίρα τις απόπειρες σχηματοποίησης και **κανονικοποίησης (canonization)** των μεθόδων. Στην αμερικανική ποιοτική έρευνα υπάρχει η τάση να υπολογίζεται λιγότερο η «ορθή» εφαρμογή των διαδικασιών συνέντευξης ή ερμηνείας από τις «πρακτικές και πολιτικές ερμηνείες» (Denzin 2000). Έτσι, η ποιοτική έρευνα συνδέεται ακόμα περισσότερο με μια συγκεκριμένη στάση που βασίζεται στο ανοιχτό πνεύμα και στην αναστοχαστικότητα του ερευνητή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1 Οι φάσεις στην ιστορία της ποιοτικής έρευνας

Ηνωμένες Πολιτείες	Γερμανία
Μεταβατική περίοδος (από το 1900 ως το 1945)	Πρώιμες μελέτες (τέλος του 19ου και αρχές του 20ού αιώνα)
Φάση νεωτερικότητας (από το 1945 έως τη δεκαετία του 1970)	Φάση εισαγωγής αμερικανικών θεωριών (αρχές της δεκαετίας του 1970)
Συγκεκριμένα κειμενικά είδη (έως τα μέσα της δεκαετίας του 1980)	Αρχή πρωτότυπων συζητήσεων (τέλος της δεκαετίας του 1970)
Κρίση της αναπαράστασης (έως τα μέσα της δεκαετίας του 1980)	Ανάπτυξη πρωτότυπων μεθόδων (δεκαετίες 1970 και 1980)
Πέμπτη στιγμή (δεκαετία του 1990)	Εδραίωση και διαδικαστικές ερωτήσεις (τέλος της δεκαετίας του 1980 και δεκαετία του 1990)
Έκτη στιγμή (μεταπειραματική συγγραφή)	Ερευνητική πρακτική (από τη δεκαετία του 1980 και μετά)
Έβδομη στιγμή (θεμελίωση της ποιοτικής έρευνας μέσω επιτυχημένων περιοδικών, από το 2000 έως το 2004)	Εξάπλωση μεθοδολογίας και τεχνολογικές εξελίξεις (από τη δεκαετία του 1990 και μετά)
Όγδοη στιγμή (οι μελλοντικές και νέες προκλήσεις – από το 2005 και μετά)	Θεμελίωση της ποιοτικής έρευνας (περιοδικά, σειρές βιβλίων, επιστημονικές κοινωνίες – από τη δεκαετία του 1990 και μετά)

Η ποιοτική έρευνα στο τέλος της νεωτερικότητας

Στην αρχή του κεφαλαίου αναφέρθηκαν μερικές αλλαγές στους ενδεχόμενους στόχους ώστε να αναδειχθεί η σημαντικότητα της ποιοτικής έρευνας. Από τις πρόσφατες διαγνώσεις στις επιστήμες προκύπτουν περισσότεροι λόγοι στροφής στην ποιοτική έρευνα. Στη συζήτησή του για την «κρυφή ατζέντα της νεωτερικότητας» ο Toulmin (1990) εξηγεί λεπτομερώς γιατί πιστεύει πως η μοντέρνα επιστήμη είναι δυσλειτουργική. Διακρίνει τέσσερις τάσεις για τη μελλοντική εξέλιξη της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας στη φιλοσοφία και την επιστήμη:

- μια επιστροφή στις προφορικές παραδόσεις – που θα πραγματοποιηθεί από εμπειρικές μελέτες στη φιλοσοφία, στη γλωσσολογία, στη λογοτεχνία και στις κοινωνικές επιστήμες, μέσω της μελέτης των αφηγήσεων, της γλώσσας και της επικοινωνίας.
- μια επιστροφή στο συγκεκριμένο – που θα πραγματοποιηθεί από εμπειρικές μελέτες, με στόχο «όχι μόνο την ενασχόληση με αφηρημένες και καθολικές ερωτήσεις αλλά την εκ νέου διαχείριση συγκεκριμένων, πραγματικών προβλημάτων, δηλαδή προβλημάτων που δεν προκύπτουν γενικά αλλά σε ειδικούς τύπους καταστάσεων» (σ. 190).
- μια επιστροφή στο τοπικό – που θα μελετηθεί από συστήματα γνώσεων, πρακτικών και εμπειριών στο πλαίσιο αυτών των (τοπικών) παραδόσεων και των τρόπων ζωής στους οποίους ενσωματώνονται, αντί της υπόθεσης και της απόπειρας ελέγχου της καθολικής τους εγκυρότητας.
- μια επιστροφή στο χρονικό – τα προβλήματα μελετώνται και οι λύσεις αναπτύσσονται, περιγράφονται και εξηγούνται μέσα στο χρονικό ή ιστορικό τους πλαίσιο.

Η ποιοτική έρευνα έχει στόχο την ανάλυση συγκεκριμένων περιπτώσεων στη χρονική και τοπική τους ιδιαιτερότητα, ξεκινώντας από εκφράσεις και δραστηριότητες των ανθρώπων στα τοπικά τους πλαίσια. Επομένως, η ποιοτική έρευνα είναι σε θέση να σχεδιάσει τρόπους πραγμάτωσης των τάσεων που αναφέρει ο Toulmin για τις κοινωνικές επιστήμες, την ψυχολογία και άλλα πεδία, μετατροπής τους σε ερευνητικά προγράμματα και διατήρησης της απαραίτητης ευελιξίας απέναντι στα αντικείμενα και τα καθήκοντά τους:

Όπως τα κτίρια σε μια ανθρώπινη κλίμακα, οι διανοητικές και κοινωνικές διαδικασίες θα εκπληρώσουν τις ανάγκες μας τα επόμενα χρόνια μόνο εάν φροντίσουμε να αποφύγουμε την άσχετη ή υπερβολική σταθερότητα και διατηρήσουμε σε λειτουργία τις διαδικασίες αυτές, με δυνατότητα προσαρμογής τους σε απρόβλεπτες –ή και απρόοπτες– καταστάσεις και λειτουργίες. (1990, σ. 186)

Στα κεφάλαια που ακολουθούν περιγράφονται συγκεκριμένες προτάσεις και μέθοδοι για την πραγματοποίηση τέτοιων ερευνητικών προγραμμάτων.

Ορόσημα στην ποιοτική έρευνα

Η γνώση της ποιοτικής έρευνας είναι χρήσιμη με δύο τρόπους. Μπορεί να παρέχει το σημείο αφετηρίας και τη βάση για τη διενέργεια της δικής σας εμπειρικής μελέτης, είτε στο πλαίσιο

μιας διατριβής είτε αργότερα στο πλαίσιο του επαγγέλματός σας στην κοινωνιολογία, στην εκπαίδευση, στην κοινωνική εργασία κ.λπ. Είναι επίσης απαραίτητη για την κατανόηση και αξιολόγηση της υπάρχουσας ποιοτικής έρευνας. Το Πλαίσιο 2.2 προσφέρει και για τους δύο σκοπούς μια σειρά από ερωτήσεις-οδηγούς που επιτρέπουν μια βασική αξιολόγηση της έρευνας (κατά τον σχεδιασμό της δικής σας μελέτης ή κατά τη μελέτη άλλων ερευνών).

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.2

Ερωτήσεις-οδηγοί για προσανατολισμό στο πεδίο της ποιοτικής έρευνας

- 1 Ποιο είναι το ζήτημα και το ερευνητικό ερώτημα μιας συγκεκριμένης μελέτης;
- 2 Πώς σχεδιάζεται η μελέτη; Ποιο σχέδιο εφαρμόζεται ή κατασκευάζεται;
- 3 Πόσο κατάλληλη είναι η ποιοτική έρευνα ως προσέγγιση για αυτή τη μελέτη;
- 4 Είναι δεοντολογικά αkéραιοσ ο τρόπος άσκησης της μελέτης;
- 5 Ποια είναι η θεωρητική σκοπιά της μελέτης;
- 6 Η παρουσίαση των ευρημάτων και των τρόπων παραγωγής τους φανερώνει στον αναγνώστη τον τρόπο εξαγωγής των αποτελεσμάτων και τη διαδικασία που ακολούθησαν οι ερευνητές;
- 7 Πόσο κατάλληλο είναι το σχέδιο και οι μέθοδοι για το ζήτημα της μελέτης;
- 8 Γίνονται αξιώσεις γενίκευσης και πώς εκπληρώνονται;

Αυτές οι ερωτήσεις-οδηγοί μπορούν να τεθούν ανεξάρτητα από την ειδική ποιοτική μεθοδολογία που έχει χρησιμοποιηθεί, ενώ μπορούν να εφαρμοστούν στις διάφορες μεθοδολογικές εναλλακτικές.

ΣΗΜΕΙΑ-ΚΛΕΙΔΙΑ

- Η ποιοτική έρευνα είναι για πολλούς λόγους και σε πολλά πεδία ιδιαίτερα σημαντική για τη σύγχρονη έρευνα.
- Οι μέθοδοι της ποσοτικής και της ποιοτικής έρευνας έχουν και οι δύο τους περιορισμούς τους.
- Η ποιοτική έρευνα εκθέτει μια ποικιλία προσεγγίσεων.
- Υπάρχουν κοινά γνωρίσματα ανάμεσα στις διάφορες προσεγγίσεις της ποιοτικής έρευνας.
- Μπορούν να διαχωριστούν διαφορετικές σχολές και τάσεις στην ποιοτική έρευνα με βάση τις **ερευνητικές προσεγγίσεις (research perspectives)** τους.
- Η ποιοτική έρευνα έχει αναπτυχθεί με τον χρόνο και οι εξελίξεις διαφέρουν ανάλογα με την περιοχή (π.χ. στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Γερμανία).

ΑΣΚΗΣΗ 2.1

Εντοπίστε μια μελέτη ποιοτικού περιεχομένου, (π.χ. Joffe και Bettega 2003), μελετήστε την και απαντήστε στις ακόλουθες ερωτήσεις:

- 1 Πώς σχετίζονται τα βασικά γνωρίσματα που παρατίθενται στην αρχή αυτού του κεφαλαίου με το παράδειγμα που επιλέξατε;
- 2 Πόσο κατάλληλες για το ζήτημα είναι οι μέθοδοι και οι προσεγγίσεις που εφαρμόζονται σε αυτή τη μελέτη;

ΑΣΚΗΣΗ 2.2

- 1 Εάν σχεδιάζετε τη δική σας μελέτη, σκεφτείτε γιατί η ποιοτική έρευνα είναι κατάλληλη γι' αυτή.
- 2 Συζητήστε τους λόγους υπέρ ή κατά της χρήσης ποσοτικών μεθόδων στη μελέτη σας.

ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΜΕΛΕΤΗ

Οι παρακάτω αναφορές επεκτείνουν τη σύντομη επισκόπηση των αμερικανικών και γερμανικών συζητήσεων που παρουσιάστηκε εδώ:

Denzin, N. και Lincoln, Y. S. (επιμ.) (2011) *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (4η έκδ.). London: Sage.

Flick, U. (2005) «Qualitative Research in Sociology in Germany and the US – State of the Art, Differences and Developments» [47 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 6(3), Art. 23, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0503230>.

Flick, U. (επιμ.) (2007a) *The SAGE Qualitative Research Kit* (8 τόμ.). London: Sage.

Flick, U. (επιμ.) (2014a) *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*. London: Sage.

Flick, U., Kardorff, E. v. και Steinke, I. (επιμ.) (2004) *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage.